

Čítania Fedora Matejova (Úvaha nejubilejná)

Ani neokázalé pripomenutie životného výročia Fedora Matejova (30. 9. 1954) sa nemôže vyhnúť základným biografickým faktom. Slovakista a rusista Fedor Matejov vstúpil do literárnej vedy koncom sedemdesiatych rokov 20. storočia ako recenzent a vydavateľský redaktor. Od polovice osemdesiatych rokov pracuje s krátkou prestávkou v Literárnovednom ústave SAV a neskôr v Ústave slovenskej literatúry SAV. Matejovovou ústrednou vedeckou témou je slovenská poézia druhej polovice 20. storočia. Jeho čítania, či ako hovorí on sám *lektúry*, sú fenomenologicko-štruktúrnymi interpretáciami literárnych textov, včleňovaných do mnohorakých literárnych, literárnovedných, umenovedných a kultúrnych súvislostí. V kľúčových spoločenských momentoch sa však nevyhába ani tomu, aby podal správu o sebe a o svojom pohľade na svet.

Výsledky dlhodobého výskumu publikoval Fedor Matejov v rozličných kaleidoskopických žánroch, od literárnovedných miniatúr po syntetické štúdie antologickej povahy. Kaleidoskopickosť a antologickosť možno chápať vedno s Miroslavom Petříčkom ako úsilie „uchopiť vznikajú zcela špecifickým ‚systémom‘, ktorý by sa dal nazvať teoretickým kaleidoskopom (...) a zachytiť mnohost ako mnohosť“. V širokom zmysle slova označuje Petříček takýto spôsob uvažovania za komparatívny model vnútorných rezonancií, ktorým sa proces obohacuje o ďalší rozmer a moment.

V podobe interpretačných miniatúr uverejnil Fedor Matejov rad kľúčových perexov v publikáciách *Čítame slovenskú literatúru I, II, III* (Bratislava : USIL SAV, 1997 – 1998) a v interpretačných slovníkových heslách publikácie *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia* (Bratislava : Kalligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006). V rade poznámok k textom a k autorom textov, ako aj v spoločnom úvode publikácie *Od iniciatívy k tradícii. Štrukturalizmus v slovenskej literárnej vede od 30. rokov po súčasnosť* (spolu s Petrom Zajacom. Brno : Host, 2005) sa však venoval aj literárnovednému štrukturalizmu v slovenskej literárnej vede.

Jadro vedeckej práce Fedora Matejova spočíva nateraz v dvoch vedeckých monografických súboroch *Lektúry* (Bratislava : SAP, 2005) a *Fragmenty* (Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010). Oba predstavujú výsledok jeho vyše tridsaťročnej práce. V publikácii *Lektúry* sa Matejov orientuje podľa jasného kľúča – ide mu o lektúru, schopnosť porozumieť textu. Takto číta predovšetkým lyriku a menovite lyriku autorov, ktorí podstatným spôsobom spoluvytvárali slovenskú poéziu druhej polovice 20. storočia a patria interpretačne k najkomplikovanejším (Milan Rúfus, Ján Ondruš, Jozef Mihalkovič, Štefan Strážay, Ivan Laučík). Podobne postupuje aj pri čítaní autobiografických textov Dominika Tatarku, ktoré tvoria v súbore jedinú prozaickú výnimku. Aj v nich zaznamenáva asociatívny *priebeh* toho, čo Zdeněk Mathauser nazval paralelnou kontempláciou píšuceho a čítajúceho autora.

Lektúry Fedora Matejova sa venujú s výnimkou vstupnej poetologickej úvahy Lyrika ako „paradigma“ lektúry jednotlivým textom a autorským poetikám. Pojem lektúra má dva významy. Je tým, čo čítame, aj samotným aktom čítania. Prvý význam sa viaže na moment čítania ako približovania k textu. Čítanie Fedora Matejova je v tomto zmysle *hypoleptické*, založené na dôvere, že čítaním sa *približujeme* k textu, a je teda *možné*. V druhom význame ide o samotný literárny text ako *lektúru*.

Čítanie literárneho diela znamená pre Fedora Matejova až úzkostlivé úsilie vylúčiť interpretačnú penetráciu do textu v prospech od-čítania toho, čo v ňom možno nájsť jemnými rozlíšeniami. Slovom *Holzwege* sa Matejov hlási k Heideggerovej tradícii čítania, pričom si naplno uvedomuje napätie patencie a latencie textu, toho, čo je fenomenologicky manifestované na povrchu a toho, čo ostáva skryté. Vo svojich lektúrach vychádza z tematologicko-tropologického prístupu k textu a z úvahy, že tak, ako má téma tropologickú povahu, majú aj trópy tematický rozmer, pričom práve tematicko-tropologické korešpondencie a ich rozličné modalitty vytvárajú vnútorné a vonkajšie topologické konfigurácie textov.

Knižná publikácia *Fragments* má príznačný podtitul *Z premien písania o literatúre od šesťdesiatych rokov po deväťdesiate roky*. Zaoberá sa dielom literárnovedných kolegov, píše texty o stave písania o literatúre, vyznačujúce dôsledky vedeckého zrovnoprávnenia autorov po roku 1989, venuje sa príležitostiam, umožňujúcim v lakonickej forme zhodnotiť dielo jubilujúcich literárnych vedcov, recenziám literárnovedných publikácií a kníh z oblasti vizuálneho umenia, vystúpeniam, ktorým dáva podobu situačných dobových správ a textom, ktoré síce označuje s istým otáznikom ako zhrnutie, ale skôr otvárajú ďalšie uvažovanie o literatúre v aktuálnom literárnovednom kontexte. Výnimočnými sú vo svojej singularnosti úvahy o sebe a o svete (Osobná anamnéza, Príspevok do diskusného fóra Nacionalizmus a kresťanstvo).

Fedor Matejov vytvára v oboch knižných publikáciách premysleným usporiadaním textov živú antológiu slovenskej lyriky a literárnej vedy posledného polstoročia. V tomto zmysle platia vety Miroslava Petříčka: „Antologie je ideální nástroj, který je schopen stát se modelem těchto vnitřních rezonancí, tohoto vznikání umění samého. Ale zároveň s tím by bylo třeba potom dodat, abych byl důsledný, že antologie nestojí vně vznikání umění. Antologie je jeho součástí.“ Milan Hamada v tejto súvislosti o publikácii *Fragments* hovorí: „... Matejov píše predovšetkým o kritike poézie nie ako o predmete, objekte mimo seba, ale v sebe.“ A Tomáš Horváth konštatuje, že „k celku sa text Fedora Matejova prebija nie zo statickej ‚globálnej‘ (vševediacej) perspektívy (...) ale pomocou priehľadov k celku z rozličných významových perspektív, ktorými sú: jednak osobnostno-sémantické gesto konkrétnych literárnovedných autorov, jednak kladené otázky o zmysle ‚písania o literatúre‘ a jednotlivých fazetách a možnostiach tohto písania“.

Ak sa pri tejto príležitosti nebudeme venovať slovníkovým heslám, perexom a mikrointerpretáciám, ktoré však majú u Matejova tiež svoju osobnú históriu, platí zistenie Tomáša Horvátha, charakterizujúce jeho spôsob písania ako obkružovanie „vecí“ z rozmanitých perspektív. A práve o toto *obkružovanie* nám v súvislosti s touto úvahou ide, lebo je príznačné najmä pre Matejovovo viacnásobné čítanie kľúčových autorov – Jána Ondruša, Štefana Strážaya a Ivana Laučíka, ktorému sa však teraz nebudeme venovať.

Lyrike Jána Ondruša venuje Matejov sústredenú interpretačnú pozornosť priebežne už takmer tri desaťročia, od štúdií Báseň Jána Ondruša Pamäť (1986), Šialený mesiac – jeho kontexty a významové utváranie (1996), Askéza textu (1997) a Lyrika ako „paradigma“ lektúry (2000), cez slovníkové heslá o Ondrušových básnických zbierkach *Šialený mesiac* a *Vajičko* (2006) až po štúdie Báseň J. Ondruša Hlasy na možnom tematicko-žánrovom pozadí mladej slovenskej poézie druhej polovice päťdesiatych a začiatku šesťdesiatych rokov (2010) a Tri úvahy nad J. Ondrušom (2014). Posledné úvahy obmieňajú a rozvíjajú prvotnú lektúru, pričom zdôrazňujú tri aspekty telesnosti, okolo ktorých krúži Matejov už od prvého čítania Ondrušových básní.

Prvú tému možno zhrnúť pod pojem kinestézie alebo senzomotoriky, pod ktorou Matejov rozumie v *Lektúrach* „evidovanie elementárneho telesného seba-pohybu ‚subjektu básne‘, seba-orientácie a orientácie, seba-pocit'ovania a pocit'ovania, dotýkania, kontaktu so živlami (‚zem‘, ‚slnko‘) a vecami, ich skúsenostného syntetizovania a diferencovania, prechádzajúceho až následne do ‚vyšších‘ kultúrno-komunikačných aktivít“. Ako ďalej píše, „bokom vtedy zostal pracovný námet, čo znamená túto pred-rečovú, ‚nemú‘ skúsenosť básnický vyť'azovať, artikulovať, konkrétne, čo to znamená pre vedenie lyrického ‚hlasu‘, intonáciu, syntax – vetnú i nadvetnú, pre podoby voľného verša, proces písania, následnú grafickú konfiguráciu textu atď. (2010)“. S tým súvisí aj Matejovov záujem o Ondrušovu báseň Hlasy, ktorej viachlasnosť sa pohybuje v prechodných polohách medzi telesnosťou a znakovosťou. Tu sa však neočakávane objavuje Ondrušova súvzťažnosť s lyrikou Paula Celana, s jeho veľkou „polyfonickou“ básňou *Fúga smrti*, o ktorej píše Matejov v úvahe z roku 2010. O ondušovsko-celanovských korešpondenciách svedčí potom následne aj Matejovova úvaha o „nekróze surrealizmu“ u Ondruša, čo sa tak podobá na Celanov prechod od surrealistickej k existenciálnej poézii. Matejova to vedie k formulácii o „obnažovaní telesnej kinestetickkej a čoraz viac aj traumatizujúcej skúsenosti“ (2014) a ku konklúzii o Ondrušovej štylistickej podvojnosti činného a trpného, „agens“ a „patiens“, korešpondujúcej s existenciálnou situáciou *homo patiens*, človeka trpiaceho. Tým sa napokon dostávame k tomu, čo dnes reflektujeme ako aktuálnu situáciu estetiky vnímania, spojenú s afekciou, so skúsenosťou „byť afikovaný, byť zasiahnutý“ a s presunutím ťažiska z reflexivity na afektivitu. Josef Vojvodík ju vo svojej štúdii o intermedialite nazýva v časopise *Slovo a smysl* (2014) v nadväznosti na Christiane Voss *emotional turn*.

Fedor Matejov nepoužíva síce take programatické spojenia ako *emotional turn*, jeho obkružovanie má skôr diskretnú, latentnú povahu, ale bytostne sa viaže aj na jeho čítania textov. Básne Štefana Strážaya Mesto sa Matejov dotýka už v úvahe Dejiny bez dejín? z roku 2010. Opakovane sa k jeho poézii vracia v mikrointerpretačnom texte Štefan Strážay: Malinovského 96, ktorá sa potom stala štepným východiskom pre ďalšie úvahy *K jednej básni Štefana Strážaya (Začiatok románu)* zo strážayovského zborníka *Skladanie portrétu Štefana Strážaya* (2014) a *Texty a skulptúry / monumenty* (2014). Ide o básne *exegi monumentum* s názvukom jemnej irónie, vlastnej Strážayovej poézii. Nie náhodou si Valér Mikula vyberá zo strážayovského zborníka v *Romboide* (2014) vety, že úbežníkom Strážayovej poézie je smrť (Šrank) a že Strážay ostáva básnikom zmaru (Zajac). To isté by sa dalo povedať napokon aj o Mikulovom konštatovaní, že najmä zrelý Strážay vzťahuje veci k takému poriadku sveta, ktorého jediným „účelom“ je zánik.

Na tento spôsob uvažovania sa viažu aj intermediálne, ekfrastické úvahy Fedora Matejova na margo Strážayových básní o *obrazoch*, cintorínskych náhrobkoch a zahalených sochách vo verejnom priestore, o smrti literatúry a smrti pomníkov (a potichu by sme mohli dodať, že aj smrti ľudských obydlií, lebo aj tá Strážayova Malinovského 96, ktorá je názvom jednej z jeho posledných zbierok z roku 1985, je už dnes Šancová).

Toto viacnásobné a u Fedora Matejova opakované obkružovanie Strážayových básní nás však nemá zväzdať k interpretačným kaskádám, ale k dvom drobným poznámkam na margo poslednej vety v Matejovovej úvahe *Texty a skulptúry / monumenty*: „U Strážaya začiatku deväťdesiatych rokov zostávame v ‚horizontále‘ každodennosti v ‚meste‘ aj s jeho ‚sochami‘, zostávame poväčšine už ‚bez krásy, bez lásky‘, ‚si vinný‘ už nie je naliehavou, sugestívnou otázkou, ale raz vyostrenejším, poväčšinou však neurčito matným pocitom.“

Ide nám o pocity, ale o tých sme už hovorili v súvislosti s Ondrušovou poéziou. Ide nám však aj o neurčitosť, ktorá je jedným zo Strážayových kľúčových textových príznačkov – napokon, aj ten úsvit z názvu básnickej zbierky je u Strážaya neurčitý, neurčité je podľa Valéra Mikulu Strážayovo trápenie a neurčitosť patrí do tradície modernej negatívy, kde nadobúda stále väčší význam, spojený s pojmami ambivalencie, nerozhodnuteľnosti, fraktality, neprehľadnosti, nerozumenia a nezrozumiteľnosti, diferencie (Vojvodík, 2014, Gamm, 2000). Ide o netransparentnosť, latentnosť, nejasnosť, hmlistosť, zahmlenosť, *matnosť*, čo je kľúčové, viacvýznamové slovo Matejovovej úvahy. Znamená vytrácanie lesku, znejasňovanie, zneurčovanie, ale značí aj mat ako koniec šachovej (životnej?) hry. Indikuje čosi, čo by sme mohli len veľmi pomocne nazvať estetikou miznutia. To slovo na konci je tým, čo by som chcel nazvať v súvislosti s priestorovým slovom-pojmom *punctum* Rolanda Barthesa *momentum* Fedora Matejova. Je to rozhodujúci okamih, najmenšia vnímateľná jednotka času, v ktorej *vidíme*. U človeka trvá asi 1/16 sekundy.

Peter Zajac